

Fıkhi İhtilafların Tarihsel Gelişimi

Aykut Avcı

Özet

İhtilaf, aynı sırda yaşayanların birbirlerinden farklı düşünüp zıt görüşte olmaları demektir. Fıkıh alanında ihtilaf, fakihlerin ictihada açık konularda farklı görüşte olmalarını ifade eder. Fıkhi ihtilaflar, Hz. Peygamber (sas.) döneminde sahabe arasında az da olsa yaşanmıştır. Bu dönemi takip eden sahabe, tabiin ve müctehid imamlar döneminde fıkhi ihtilaflar artarak devam etmiştir. Taklit döneminde ise mezheplerin teşekkül sürecinin tamamlanmasıyla birlikte fıkhi ihtilaflar daha da derinleşmiştir. Makalemiz, günümüze kadar devam eden fıkhi ihtilafların tarih içerisinde nasıl bir seyir takip ettiğini ve bunun fıkıh ilmine nasıl bir katkıda bulunduğunu konu edinmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, İhtilaf, Tarihsel Gelişim.

bid'at kavramı içerisinde değerlendirilmiştir. Bu iki yaklaşımın neticesinde İslam dinindeki genel temayül, ehl-i kibleye mensup insanların tekfir edilmemesi şeklinde tezahür etmiştir. Ancak bu tür konulardaki farklı yaklaşımların kişiyi dinin dışına çıkaracağını savunanlar da olmuştur.²

Furûu'd-dîn alanında ihtilaf, sahabe, tabiin ve onları takip eden müctehidler aralarındaki görüş farklılıklarını kapsar. Ancak fıkhi ihtilafların Allah Resulü (sas.) döneminden itibaren başladığı söylenebilir. Zira bu konuda hadis kitaplarında yer alan bazı bilgiler, daha o dönemde sahabenin az da olsa bazı fıkhi konularda aralarında ihtilafa düştüğünü haber vermektedir. İnanç konularıyla ilgili ihtilaf usûlu'd-dîn alanını kapsadığı için biz konumuzla ilgili fıkhi ihtilafların tarihî gelişimini incelemeye çalışacağız.

1. Vahiy Döneminde Fıkhi İhtilaflar

Vahiy dönemi, Allah Resulü'nün (sas.) hayatta olduğu zamanla sınırlıdır. Hz.

1. İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, tahkik: Suleym b. İd el-Hilâlî (1. Basım, Suud: Dâru İbni Affân, 1992), s. 722-723.

2. Cemâleddîn Muhammed b. Ahmed el-Gaznevî, *Usûlu'd-Dîn* (1. Basım, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1998), s. 301.

Giriş

İslam dininde ihtilafın iki alanda cereyan ettiği görülmektedir. Bunlar; inanç konuları (usûlu'd-din) ve fıkhi hükümler (furûu'd-dîn) olarak sınıflandırılabilir. Usûlu'd-dîn alanında ki ihtilafta genel itibariyle bir tarafın haklı diğer tarafın ise hatalı olduğu ifade edilmekle birlikte bu alandaki ihtilaflar da iki ayrı kısma ayrılır. Allah'ın varlığı ve birliği, nübüvvetin varlığı gibi konularda kişinin aykırı görüşler ileri sürmesinin onu dinin dışına çıkardığı kabul edilmiştir.¹ Allah'ın iradesi, sıfatları ve kader, kaza konularında farklı görüşler ileri sürenler ise ehl-i

Peygamber (sas.) Allah'ın kendisine vahiy yoluyla inzal ettiği hükümleri insanlara bildirmek ve onu açıklamakla görevlendirilmiştir.¹ Ayrıca o (sas.), insanlar arasında vuku bulan davalarda hüküm vermiş, yaşanan ihtilaflar da onlara doğru yolu göstermiştir. Diğer bir ifadeyle Allah Resulü (sas.) sahabenin kendi arasında yaşamış olduğu bütün problemlerin müracaat kaynağı olmuştur.²

Sahabe arasındaki ihtilafın sebepleri arasında, bazen onların farklı bir ülkede veya seferde olmaları sebebiyle nazil olan hükümden, bazen de Resulullah'ın (sas.) verdiği hükümden haberlerinin olmaması sayılabilir. Böyle durumlarda sahabe, bazen ittifak etmiş bazen de ihtilafa düşmüştür. Onlar, ihtilafli konuları Allah Resulü'ne (sas.) arz edip onun verdiği hükme gönül rızasıyla razı olmuş ve aralarındaki ihtilafı sona erdirmişlerdir.³ Sahabenin kendi arasında ihtilaf etmeleri, onlara ictihad izni verilmesiyle yakından alakalıdır. Zira onlara böyle bir izin verilmemiş olsaydı onlar muhakkak konuyla ilgili olarak ictihad etmeden Hz. Peygamber'e (sas.) danışırlardı.⁴

1. 16/Nahl, 44.

2. Alî el-Hafîf, *Esbâbu İhtilâfi'l-Fukahâ*, (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1996), s. 10.

3. Alî el-Hafîf, *Esbâbu İhtilâfi'l-Fukahâ*, s. 10.

4. Sahabeye ictihad izni verildiğini gösteren en önemli delil meşhur Muâz hadisidir. Buna göre Resulullah (sas.) Muâz'ı Yemen'e gönderirken şöyle buyurdu:

“Sana bir mesele sorulduğunda ne yaparsın?”

– Allah'ın kitabıyla hükmederim.

– Allah'ın kitabında bir hüküm bulamazsan ne yaparsın?”

– Allah Resulü'nün sünnetiyle hükmederim.

– Onda da bulamazsan ne yaparsın?”

– Rey'imle ictihad ederim. Cevapsız bırakmam.

Sahabenin kendi arasında ictihada açık konularda ihtilaf etmesine şu misaller verilebilir: Allah Resulü (sas.) ashaba ikinci namazlarını Benû Kureyza'da kılmalarını emretti. Sahabeden bazıları ikinci namazını vaktinde yolda kıldılar. Bazıları ise Resulullah'ın emrinden dolayı vaktinden sonra Benû Kureyza'da kıldılar. Hz. Peygamber (sas.) durumdan haberdar olunca ihtilaf eden sahabe-ye bir şey söylemedi.⁵ Saîd-i Hudrî'den rivayet edildiğine göre; iki adam sefere çıkmış ve yanlarında su olmadığı hâlde namaz vakti gelmiş çatmıştı. Bu iki kişi de toprakla teyemmüm alıp namazlarını kıldılar. Sonra vakit içerisinde su bulunca ikisinden birisi abdest alıp namazı iade etti, diğeri ise iade etmedi. Daha sonra Hz. Peygamber'e (sas.) gelerek durumu haber verdiler. Allah Resulü, namazını iade etmeyene: “Sünnette isabet ettin, namazın senin için yeterlidir.” buyurdu. Abdest ve namazını iade edene ise: “Senin için iki kat ecir vardır.” buyurdular.⁶

Yukarıda verdiğimiz iki örnek, sahabenin bazı durumlarda geçici olarak da olsa ihtilaf ettiğini gösterir. Geçici olarak dedik zira sahabe kendi arasında ihtilaf ettiklerinde, ihtilaf ettikleri ko-

Bunun üzerine Resulullah (sas.) sırtını sıvazladı ve şöyle dedi: Rızılı olduğu şeye Allah Resulü'nün elçisini muvaffak kılan Allah'a hamdolsun.” (Ebû Dâvûd, Akdiye, 11).

Amr b. Âs'ın rivayet ettiği bir hadis yine genel olarak Müslümanlara dinî konularda ictihad yetkisinin verildiğini ifade eder. Buna göre Resulullah (sas.) şöyle buyurmuştur: “Hakim hükmettiğinde ictihadda bulunur ve isabet ederse iki sevap alır. Hüküm verirken ictihad eder ve yanılırsa bir sevap alır.” (Buhârî, İ'tisâm, 21)

5. Buhârî, Megâzî, 30.

6. Ebû Dâvûd, Tahâret, 126.

nuyu Hz. Peygamber'e (sas.) arz eder ve Resulullah (sas.) da onlara hükmünü söylediğinde aralarındaki ihtilaf sona ermiş olurdu. Diğer taraftan bu misaller aynı konuda birkaç farklı görüşün caiz olabileceğini ifade etmesi açısından büyük önem teşkil eder. Yine bu örnekler daha sonraki dönemlerde Müslümanların kendi aralarında ictihada açık konularda ihtilaf etmelerinin de caiz olduğuna delil olarak kabul edilmiştir. Allah Resulü'nün (sas.) genel nitelikli emirler vermesi veya benzer durumda iki farklı durumu kabul etmesi, Müslümanlara ictehad alanında genişlik kazandırmıştır.

Vahiy dönemi, Müslümanlar için hükmün kaynağı açısından çok önemli bir evreyi oluşturmaktadır. Hz. Peygamber (sas.) hayattayken değişen şartlara göre insan aklının kullanılmasına fırsat vermeyi gaye edinmiştir. Zira İslam'ın kesin hükümleri olmakla beraber bütün hükümlerin kesin ve değişmez olduğunu söylemek güçtür. Eğer İslam'da yer alan hükümlerin hepsi kesin hükümler olsaydı zaman ve şartların değişmesine bağlı bazı hükümlerin de değişmesi söz konusu olmaz ve böylece yeni dönemin gereklerine uygun hareket etme imkânı kalmazdı.¹

2. Sahabe Döneminde Fıkhi İhtilaflar

Sahabe dönemi, Resulullah'ın (sas.) vefatından sonra Tabiin dönemine kadar olan süreyi ifade etmektedir. Ancak bu dönemde en önemli safhayı Ra-

sid Halifelerin hüküm sürdüğü süreç oluşturmaktadır. Zira bu dönemde özellikle şura yoluyla Müslümanların karşılaştığı yeni meselelere çözüm bulunmuştur.

Hz. Peygamber (sas.) vefat ettikten sonra vahiy kesilmiş, teşrî dönemi sona ermiş ve sahabe arasında fıkhi ihtilaflar baş göstermiştir.² Özellikle fakih sahabeler, ortaya bir mesele çıktığında kendi görüşünü özgürce açıklamaktan geri durmamışlardır. Ancak onlar, kendi ictehadlarına zıt olan farklı görüşlere olabildiğince müsamahalı davranmışlardır. Ortaya çıkan yeni meselelerde ihtilaf ettikleri hâlde başka bir kimsenin görüşünü kınamamış ve başkalarını yaptıkları ictehadlarından dolayı engellemeyi düşünmemişlerdir. Aralarında ihtilaf ettikleri meselelerde şura neticesinde bir birlik olmasına oldukça önem vermişlerdir. Ancak her özel meselede icma olmasını da savunmamışlardır.³

İlk dönem itibariyle -özellikle Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir döneminde- halifeler, yeni bir mesele ortaya çıktığında sahabeden ilmî kabiliyeti olanları istişare meclisine çağırılmışlardır. Konu açıklığa kavuşuncaya kadar da herkes görüşünü ortaya koymuştur. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde ihtilaf konuları çok sınırlı bir alanda cereyan etmiştir. Bunun sebebi de sahabenin bu dönemde farklı coğrafyalara dağılmayıp bir arada bulunmasıdır.⁴ İctihad da bulunulması gereken yeni bir mesele ortaya çıktığında eğer konu hakkın-

2. Ali el-Hafif, *Esbâbu İhtilâfi'l-Fukahâ*, s. 11.

3. Abdusselâm Tavile, *Eseru'l-Luğa fi İhtilâfi'l-Muctehidîn*, (Beyrut: Dâru's-Selâm, 2000), s. 18.

4. Mustafâ Saîd el-Hinn, *Eseru'l-İhtilâf*, s. 36.

1. Ahmed Hassan, *İslâm Hukuk Ekollerinin Doğuşu*, çeviren: Ali Hakan Çavuşoğlu, Hüseyin Esen (İstanbul: İz Yayıncılık, 1999), s. 39.

da hüküm bulunamadıysa sahabenin i-leri gelenleri istişare ederek meseleleri çözüme kavuşturmuşlardır.¹ Yani bu dönemde fihri ihtilaflar, şûra ile halledilmiştir. Bazen bir konu hakkında görüş birliği olmuş, bazen de görüş birliğine varılamamıştır.

Şimdi sahabenin kendi arasında yaşamış olduğu ihtilafa dair bir örnek verelim:

Hz. Ömer'in (ra.) halifeliği döneminde Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın komutasında Irak ve Şam bölgesi fethedilince, fethedilen bu toprakların savaşa katılanlar arasında paylaşılırıp paylaşılmayacağı ihtilaf konusu olmuştur. Hz. Ömer, muhacirin önde gelenleriyle durumu istişare etmiş, bu toprakların haraç vergisi almak kaydıyla bölge halkına bırakılmasını savunmuştur. Hz. Ömer'in görüşüne Hz. Ali, Osman, Talha ve İbn Ömer de destek vermiş-

tir. Bunun dışında Zubeyr b. Avvâm ve Bilâl b. Rabâh'ın içinde bulunduğu bir grup sahabe de bu toprakların gaziler arasında paylaşılması görüşünü savunmuştur. Hz. Ömer onlara delil olarak Enfâl suresi 41. ayetini² ve Haşr suresi 10. ayetini³ delil olarak göstermiştir. O, daha sonra gelen müminlerin mağdur duruma düşmemeleri için fethedilen toprakların bölge halkına paylaşılması görüşünde ısrar etmiştir. Bu şekilde görüşmeler devam etmiş ve netice itibariyle sahabe, fethedilen sevâd⁴ arazisinin haraç vergisi alınmak kaydıyla bölge halkına paylaşılması görüşünde karar kılmıştır.⁵

Sahabenin ihtilafıyla ilgili diğer bir örnek ise şu şekildedir: İhtilam olmuş bir şekilde sabahlayan kimsenin oruç tutup tutamayacağı konusunda ihtilaf edilmiştir. Ebû Hureyre'ye göre ihtilam olan kimse bu şekilde sabahladıysa onun orucu sahih değildir.⁶ Bazı rivayetlere göre Ebû Hureyre bu görüşle fetva vermiş bazı rivayetlere göre ise bu görüş onun bir ichtihadıdır. Bu du-

122

1. Konuyla ilgili olarak Meymûn b. Mihrân'ın rivayeti konuya açıklık getirmesi bakımından önemlidir: Ebû Bekir döneminde bir mesele olursa halife önce Kur'an'a bakardı. Eğer Kur'an'da bir hüküm bulursa onu uygulardı. Bulamazsa Resulullah'ın (sas.) sünnetine bakardı. Orada bir hüküm bulursa onu uygulardı. Resulullah'ın (sas.) sünnetinde de bir hüküm bulamazsa insanlara şöyle derdi: "Şu konuda Resulullah'tan bir şey duyanınız var mı?" Bazen bir grup gelerek, "Biz Resulullah'tan bu hüküm hakkında şöyle şöyle derken işittik." derlerdi. Böyle bir şey de olmazsa Ebû Bekir (ra.) Müslümanların önde gelenlerini konu hakkında istişare etmeye çağırırdı. Eğer çoğunluk bir noktada birleşirse onu uygulardı. Hz. Ömer de Hz. Ebû Bekir'in yolundan gitmiştir. Önce Kur'an'a sonra sünnete sonra Ebû Bekir'in ichtihadlarına bakar yine bir şey bulamazsa insanları istişareye çağırır ve bir görüşte çoğunluk ittifak etmişse onu uygulardı. (Muhammed b. Ebû Bekir ibn Kayyim el-Cevziyye, *İlâmu'l-Muvakkûn an Rabbi'l-Âlemîn*, tahkik: Tâhâ Abdurraûf Sa'd, (Beirut: Dâru'l-Cil, 1973), I, 62.

2. "Bir de malumunuz olsun ki savaşta elde ettiğiniz ganimetin beşte biri Allah'ındır. Yani Resulullah'a, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara (gariplere) aittir."

3. "Onlardan sonra gelenler (başta muhacirler olarak, kıyamete kadar gelecek müminler): "Ey Kerim Rabbimiz!" derler. "Bizi ve bizden önceki mümin kardeşlerimizi affeyle! İçimizde müminlere karşı hiçbir kin bırakma!"

4. Sevâd arazisi, kuzeyde Tikrit'ten güneyde Basra Körfezi'ne, doğuda Zağros Dağları'nın başladığı Hulvan'dan Bağdat'ın kuzeyinden geçerek batıda çölün başladığı Kadisiye yakınlarındaki Uzeyb'e kadar uzanan bölgedir. (Mustafa Demirci, "Sevâd", *DİA*, XXXVI/576).

5. Ya'kûb b. İbrâhîm Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc* (Kahire: Matbaatu's-Selefiyye, 1382), s. 24-25.

6. Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 42, 327 (25509).

rumda Hz. Âişe'den rivayet edilen şu hadisin Ebû Hureyre'ye ulaşmadığı anlaşılmaktadır: “Bir adam Resulullah'a (sas.) şöyle dedi: ‘Ya Resulallah! Ben ihtilam olduğum hâlde sabahlarsam orucuma devam edeyim mi?’ Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas.): ‘Ben cünüp olarak sabahladığım hâlde orucuma devam ediyorum.’ dedi. Adam da: ‘Biz senin gibi değiliz, senin gelmiş ve gelecek günahların bağışlanmıştı.’ deyince, Resulullah (sas.): ‘Ben Allah'tan en çok haşyet duyanınız ve takva yönünden Allah'ı en çok bileniniz olduğumu ümit ediyorum.’ şeklinde karşılık verdi.”¹ Ebû Hureyre'nin, Hz. Âişe'nin rivayetini duyunca bu görüşünden döndüğü belirtilmiştir.²

Sahabe döneminde mezhepler kurulmamıştır. Ancak mezheplerin oluşmasında etkili olan sahabe kavli, bu dönemde teşekkül etmiştir. Özellikle Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetlerinden sonra sahabe başka memleketlere hicret ettiği için her bölgede farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Kur'an'dan sonra dinin ikinci kaynağı olan hadis tedvini henüz tam manasıyla yapılmamış olduğu için sahabe, ortaya çıkan yeni meselelerde ictihadda bulunmuştur. Sahabe, görüşlerini Kur'an ve sünnete dayandırma konusunda azami gayret göstermiştir. Kendi aralarındaki bazı ihtilaflara rağmen kesinlikle Kur'an ve sünnetin ruhundan sapmamışlardır.³ Sahabenin Kur'an ve sünnet çerçevesinde ortaya koymuş olduğu görüşler, kendi-

1. Muslim, Sıyâm, 79.

2. Alî el-Hafîf, *Esbâbu İhtilâfi'l-Fukahâ*, s. 33-34.

3. Ahmed Hassan, *İslâm Hukuk Ekollerinin Doğuşu*, s. 44.

lerinden sonraki dönemde mezheplerin oluşma sürecinde etkili olmuştur.

Genel olarak sahabenin ihtilaflarına baktığımızda onların ihtilaflarında şu hususların ön plana çıktığı görülmektedir: Nassın anlaşılması hususunda ihtilaf, hadisin bazılarında ulaşma ulaşmaması, hadisin unutulması ve hadisin doğruluğuna kanaat edilmemesi, hakkında nas olmayan yeni meselelerin ortaya çıkması.⁴ Diğer taraftan sahabenin ictihadlarına bakıldığında onların sadece Kur'an ve sünneti değil bunun yanında kıyas, istihsan, ıstıslah, maslahat-ı mürseleyi de kullandıkları anlaşılmaktadır.⁵

3. Tabiin Döneminde Fıkhi İhtilaflar

Tabiin döneminde, sahabe döneminde olan ictihad faaliyetleri daha da hız kazanarak devam etmiştir. Tabiin, Resulullah'ın (sas.) ve sahabenin ictihadlarını da kullanmışlar, onların ihtilaflı görüşlerini uzlaştırmaya çalışmışlardır. Onlar, sahabenin ictihadlarını uzlaştırmak mümkün olmadığında bazen bir sahabenin görüşünü bir diğeri- nin görüşüne bazen de tabiinden birisinin görüşlerini sahabeden birisinin görüşlerine tercih etme yoluna gitmişlerdir. Ayrıca tabiin, bu dönemde çok sayıda ictihadda bulunmuştur. Bu dönemde yapılan ictihadlar ve oluşan fıkhi bi-

123

4. Ebû Serî' Muhammed Abdulhâdî, *İhtilâfu's-Sahâbe Esbâbuhû ve Âsâruhû* (Kahire: Mektebetu Madbûlî), s. 46-54; Muhammed el-Hudârî, *İslâm Hukuku Tarihi*, çeviren: Haydar Hatipoğlu (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1974), s. 153-154; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1999), s. 110-111.

5. Alî el-Hafîf, *Esbâbu İhtilâfi'l-Fukahâ*, s. 24.

rikim, İslam fıkhnının gerçek manada teşekkül etmesine vesile olmuştur.¹

Bu dönemde ortaya çıkan fıkhi görüş ayrılıklarına bakıldığında bu ihtilaflarda mahallî ve bölgesel faktörlerin etkisi olduğu görülür. Ayrıca Hz. Osman'ın şehit olmasıyla birlikte başlayan siyasi nitelikteki karışıklıkların da fıkhi ihtilafları etkilediği söylenebilir. Bu dönemde hayat şartlarının değişmesi, fetihlerle coğrafi sınırların genişlemesi ve farklı milletlerden insanların Müslüman olmaları gibi gelişmeler, sahabe dönemine göre farklı bir özellik göstermiştir. Bu dönemde siyasi birlik bozulmuş, Müslüman fakihler farklı coğrafyalara dağılmış, farklı milletlerden çok sayıda mevali,² âlim olarak yetişmiş ve bu âlimler, kendi kültür müktesebatıyla İslam'a dâhil olmuşlardır. Fıkıh mezheplerinin oluşum sürecinde belki de en hararetli tartışmaların yaşandığı re'y ve eser konuları bu dönemde tartışılmaya başlanmıştır. Ayrıca bu dönemde fakihler, sahabe döneminden farklı olarak farazi meseleler üzerinde tartışmış ve bu meseleleri hükme bağlamışlardır. Bu özellik, hukukun gelişmesine ve yazıya geçirilmesine önemli katkılarda bulunmuştur.³ Bu dönemin diğer önemli bir özelliği, fıkhnın ana malzemelerinden birisi olan hadislerin derlenmesi ve farklı coğrafyalardaki rivayetlerin toplanması olmuştur. Yi-

ne bu dönemde ortaya çıkan bâtinî fırkalar, İslam âlimlerinde dini koruma refleksini geliştirmiş ve İslami ilimlerde ciddi bir sıçrama yaşanmasına vesile olmuştur.⁴ Dinin zayi olmasından korkan âlimler, bütün İslami ilimlerde olanca gayretleriyle çalışmışlar ve İslami ilimlerin temelini teşkil edecek ilmî faaliyetleri bu dönemde ortaya koymuşlardır.

Tabiin döneminde fıkhi faaliyetlerin devam ettiği üç bölge olmuştur. Bu üç bölge; Irak, Hicaz ve Suriye'dir. Irak ekolü, Basra ve Kûfe olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Aynı şekilde fıkhi ekol olarak Hicaz'da da Mekke-Medine ve Suriye olmak üzere iki ekol varlığını devam ettirmiştir. Medine, Mekke'ye göre fıkhi gelişim açısından daha etkin bir rol oynamıştır. Suriye ekolü üzerinde fazla bilgi bulunmamakla beraber bu ekol hakkında Ebû Yusuf'un eserleri sayesinde önemli miktarda bilgi günümüze kadar ulaşmıştır. Mısır ise ilk dönem itibariyle kendi fıkhi görüşünü geliştiremediği için bu ekoller içerisinde yer almamıştır. Mısır'daki fakihlerden bazıları Kûfe ekolünü, bazıları ise Medine ekolünü benimsemişlerdir.⁵

Tabiin dönemi fakihleri, kendi icthadlarını yaşamış oldukları bölgede varlığını sürdürmüş olan sahabenin görüş ve icthadlarına dayandırmışlardır. Medine fakihleri, Hz. Ömer, Hz. Âişe, Zeyd b. Sâbit ve İbn Ömer'den rivayet edilen fetvalarla istidlalde bulunmuş,

1. Ahmed Hassan, *İslâm Hukuk Ekollerinin Doğuşu*, s. 44-45.

2. Mevali, ilk İslam fetihlerinden sonra kendi istekleriyle İslam'a giren İranlılar, Türkler, Berberiler ve Kiptiler gibi Arap olmayan Müslümanlar anlamında kullanılmıştır. (İsmail Yiğit, "Mevâlî", *DİA*, XXIX/424).

3. Ekrem Buğra Ekinci, *İslâm Hukuku Tarihi* (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2006), s. 70.

4. Muhammed Hudarî, *İslâm Hukuku Tarihi*, s. 159-165; Yusuf Kılıç, *İslâm Fıkıh Mezheplerinin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler*, (İstanbul: Alkan Matbaası, 1997), s. 264-266.

5. Ahmed Hassan, *İslâm Hukuk Ekollerinin Doğuşu*, s. 45.

Irak fakihleri ise İbn Mes'ûd, Hz. Ali, Ebû Mûsâ el-Eşarî ve Enes b. Mâlik'in ictihadlarını fıkhi görüşlerine dayanak yapmışlardır. Şam'da ise Ebû'd-Derdâ, Bilâl-i Habeşî, Muâz b. Cebel, Ubâde b. Sâmit, fakihlerin ictihadlarından istifade ettikleri sahabeler arasında yer almışlardır.¹ Ancak herhangi bir bölgede yer alan bir fakih, kendi görüşünü desteklemek için birçok sahabeden nakillerde bulunduğu olmuştur. Buna göre herhangi bir bölgede bulunan bir fakih, sadece kendi bölgesinde yaşamış olan bir sahabeye bağlı kalmamıştır.²

4. İctihad Döneminde Fıkhi İhtilaflar

İctihad dönemi, hukukun tedvin edilmeye ve mezheplerin teşekkül etmeye başladığı süreçtir. Hicri ikinci asrın başlarından hicri dördüncü asrın ortalarına kadar devam eden bu dönem, ictihad asrı olmuştur.³ Bu dönem, teşriî hareketlerin duraklaması, ictihad kapısının kapanması ve müctehid imamlardan birisini taklit etme zorunluluğunun gelmesiyle sona ermiştir.⁴ Tabiin döneminin sona ermesiyle yeni bir dönem başlamış ve bu dönemde İslami ilimlerde çok ciddi gelişmeler yaşanmıştır. Bunun başlıca sebepleri arasında değişik milletlerden insanların İslam'a girmeleri ve bu devrin başlangıcından itibaren farklı medeniyetlerden Arapça-

ya yapılan tercüme gösterilebilir. Bu dönemde hadis tedvini, altın çağını yaşamıştır. Hadisler tedvin edilip kitaplarda toplanmış ve rivayetlerin güvenilirliği açısından çok önemli bir konumu bulunan cerh ve tadil ilmi büyük bir gelişme göstermiştir.⁵

Fıkıh açısından bu süreçte Allah Resulü'nün (sas.) hadisleri ile sahabe ve tabiinin görüş ve ictihadları, ilim merkezlerinde yaygın ve meşhur bir hâle gelmiştir. Bu hadisler ve ictihadlar arasında birbirine muhalif ve zıt gibi görünen rivayetler de olmuştur. Hadis ve eser dediğimiz sahabe ve tabiine ait ictihadlar toplandıkça ihtilaflar artmaya başlamış ve birbirine muhalif olan bu rivayetler, fakihler tarafından kullanılmıştır.⁶ Bu durum, fakihler arasında ihtilafların oluşmasında önemli bir etken olmuştur. Fakihler arasında ihtilafa sebep olan hususlardan bir diğeri de re'yin kullanılması olmuştur. Bu sebeple bir bölgede bir konu hakkında birçok ictihad ortaya çıkmıştır. Bu ihtilaf ve karışıklığı önlemek için icma kavramı ihdas edilmiş ve böylece şâz görüşler elenerek her bölgenin en yaygın görüşü, o bölgenin icmaı olarak kabul edilmiştir.⁷

Bu dönemde fakihlerden bir kısmı, rivayet farklılıklarından kaynaklanan düzensizliği bertaraf etmek için sahabe ve Hz. Peygamber'den (sas.) gelen ri-

1. Ömer Nasuhi Bilmen, *İstilahât-ı Fıkhiyye Kamusu*, I, 310.

2. Ahmed Hassan, *İslâm Hukuk Ekollerinin Doğuşu*, s. 48.

3. Abdulazîm Şerefuddîn, *Târîhu't-Teşri'ül-İslâmî*, s. 143.

4. Abdulvehhâb Hallâf, *İlk Dönem İslâm Hukuku Yasama, Yargı ve Yürütme*, çeviren: Abdulhâdî Timurtaş (İstanbul: Pınar Yayınları, 2006), s. 57-58.

5. Muhammed Hudarî, *İslâm Hukuku Tarihi*, s. 190-191; Mennân Kattân, *Târîhu't-Teşri'ül-İslâmî* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 2001), s. 285-288.

6. Ahmed Hassan, *İslâm Hukuk Ekollerinin Doğuşu*, s. 49-50.

7. Ahmed Hassan, *İslâm Hukuk Ekollerinin Doğuşu*, s. 50.

vayetlerin Müslümanların uygulamalarıyla desteklenmesi şartını kabul etmişlerdir. Bu dönemde hukuk ekollerinin uygulamaya/amele bu kadar önem vermesindeki hedef, bu rivayet farklılığındaki ihtilafların önüne geçmek olmuştur. Mesela, İmam Mâlik eserlerinde sık sık üzerinde ittifak edilmiş “Medine Uygulaması”na atıfta bulunurken, İmam Ebû Yûsuf âhâd/şâz rivayetlere karşı uyarıda bulunarak meşhur sünnetin önemini hatırlatma ihtiyacı duymuştur. Yine İmam Evzâî, “Müslümanların önceki imamlarının uygulaması” ifadesiyle “amel” hususuna atıfta bulunmuştur.¹

126

Bu dönemde fakihlerin kendine özgü ictheadları bulunsa da her fakih, kendi yaşadığı bölgenin fıkhi birikiminden etkilenmiş ve bunu ictheadlarına yansıtmıştır. Hicri ilk iki asırda bir müctehide bağlı kalma anlayışı olmamıştır.² Coğrafi farklılıkların etkisi bulunmakla beraber her bölgeden fakihler, birbirine benzer görüşler etrafında birleşmiş ve görüşlerini kendilerinden ilim aldıkları şahıslara nispet ederek açıklamışlardır. Mesela, Ebû Hanîfe, hocası Hammâd vasıtasıyla fıkıh bilgisini İbrâhîm en-Nehâî’den almıştır. Kûfe ekolünde bazı fakihler Ebû Yusuf’un görüşlerine tabii olurken bazıları da İbn Ebî Leyla’ya tabii olmuştur. Medine’de ise İmam Mâlik’in görüşleri, Medine’nin icmaı olarak kabul edilmiştir.³

Bu dönemde Irak ve Hicaz ekolü ara-

1. Ahmed Hassan, *İslâm Hukuk Ekollerinin Doğuşu*, s. 50-51.

2. Abdulvehhâb Hallâf, *İlk Dönem İslâm Hukuku*, s. 97.

3. Ahmed Hassan, *İslâm Hukuk Ekollerinin Doğuşu*, s. 54-55.

sında re’y ve hadis çekişmesinin yaşanması, fıkhi faaliyetleri etkileyen önemli bir husus olmuştur. Her iki ekol de kendi usullerini savunmuşlar ve karşı tarafın eksik gördükleri yönlerini eleştirmekten geri durmamışlardır. Hicaz’da hadisler ve sahabe kavilleri Irak bölgesine göre daha çok yaygınlık arz ediyordu. Irak’ta çok farklı milletlere mensup insanlardan müteşekkil kozmopolit bir yapının bulunması sebebiyle bölgede fitnelerin çok fazla zuhur etmesi Irak ekolünün hadisler noktasında daha temkinli olmasına yol açmıştır. Diğer taraftan bu durum, Hicaz ve Irak bölgesi arasında yaşanan re’y ve hadis çekişmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁴ Bu dönemde yaşanan ihtilaflara rağmen iki ekol arasında ilmî alışveriş devam etmiş, âlimler Hicaz ve Irak arasında ilmî seyahatler düzenlemişlerdir.⁵

Bu dönemde Mekke’de Sufyân b. Uyeyne; Medine’de Mâlik b. Enes; Mısır’da Şâfiî ve Leys b. Sa’d; Basra’da Hasan-ı Basrî; Kûfe’de Ebû Hanîfe ve Sufyân-ı Sevrî; Şam’da Evzâî; Nişabur’da İshâk b. Râhûye; Bağdat’ta ise Ebû Sevr, Ahmed b. Hanbel, Dâvûd ez-Zâhirî, İbn Cerîr et-Taberî gibi âlimler önde gelen müctehid imamlardan kabul edilmiştir. Yine bu dönemde Bağdat, Kûfe, Basra, Medine, Mek-

4. Abdulazîm Şerefuddîn, *Târîhu’t-Teşrî’l-İslâmî*, s. 163.

5. Bunun en önemli örneği İmam Şâfiî’dir. Zira Şâfiî hem Hicaz ekolünün neşet yerlerinde yetişmiş İmam Mâlik’ten ders almış hem de daha sonra Irak ekolünün bulunduğu yerlere seyahat ederek Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî’den ders almıştır. Bu yönüyle Şâfiî her iki ekolü yakından tanıma fırsatı bulmuş, bu tecrübesiyle birlikte kendi usulünü vazetmiştir.

ke, Mısır, Şam, Merv, Nişabur, Semerkand, Belh, Kayravan ve Kurtuba şehirleri öne çıkan ilim merkezleri arasında yer almıştır.¹

İlk dönemlerde fakihler arasında cereyan eden ihtilaflar için herhangi bir ilim dalı zikredilmemiştir. Genelde bu ihtilaflar, fıkıh kitaplarında dağınık olarak anlatılmış veya özel bir başlıkta açıklanmıştır.² İslami ilimlerin tedvin dönemine girmesiyle birlikte tabii olarak ortaya konulan görüşlerin müdafaa edilmesi ve muhalif görüşlerin eleştirilmesi süreci başlamıştır. Özellikle İmam Evzâî (ö. 157/774), İmam Ebû Yûsuf (ö. 182/798), İmam Muhammed (ö. 189/805), İmam Şâfiî (ö. 204/819) gibi fıkıh alanında eser telif eden ilk müelliflerin reddiyeleri günümüze kadar ulaşan bu türün ilk örnekleri olmuştur.³ Bu ilk dönem reddiye eserleri arasında, İmam Ebû Yûsuf'un *er-Redd alâ Siyeri'l-Evzâî, İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ ve Kitâbu'r-Redd alâ Mâlik b. Enes*; İmam Muhammed'in *Kitâbu'l-Hucec fî İhtilâfi Ehli'l-Kûfe ve Ehli'l-Medîne*; İmam Şâfiî'nin *Kitâbu'r-Redd alâ Muhammed b. Hasan*; Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Abdülhakem el-Mısrî'nin (ö. 268/882); *er-Redd alâ Ş-Şâfiî fîmâ Hâlefe fîhi'l-Kitâb ve's-Sunne ve er-Redd alâ Ehli'l-Irâk* adlı kitapları misal olarak verilebilir.

Bu dönemde müctehidler arasında

1. Osman Keskiöğlü, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1999), s. 96.
2. İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, s. 3.
3. Şükrü Özen, "İlm-i Hilâf Yahut Fukahâ Metoduna göre Cedel Hakkında Klasik Bir Metin: Menşeu'n-Nazar", *Makâlât*, 1999/2, s. 171.

yaşanan bu fıkhi reddiyeler, fıkıhın gelişmesine önemli katkıda bulunmuş ve İslam fıkıhının kendi kuralları çerçevesinde müstakil bir ilim hâline gelmesini sağlamıştır. Ayrıca yapılan bu tartışmaların neticesinde her mezhep kendi fıkıh usulünü de oluşturmaya başlamıştır. Nitekim İmam Şâfiî'nin kendi usulünü yazdığı ve bu alanda ilk eser olarak kabul edilen *er-Risâle*'sinden sonra her mezhep kendisine yöneltilen eleştirilere cevap verme ve kendi sistematik bütünlüğünü oluşturmak için reddiyeler ve usûl eserleri yazmışlardır. Diğer taraftan bu tür münazaraların bir görüşe sempati duyma ve o görüşü savunmak için yapılması, bir mezhebe taassupla bağlanma tehlikesini barındırmıştır.⁴ Nitekim bu dönemi takip eden taklit devrinde yapılan münazaralar, daha çok kendi mezhebinin haklılığını ortaya çıkarmak için bir savunma psikolojisi içerisinde yapılmıştır.

Fıkıh mezhepleri oluşumlarını, hukuk alanında ilk dönemlerden itibaren devam eden ve hür düşüncenin hâkim olduğu yorum sürecine borçludurlar. Bilhassa üzerinde durduğumuz ictihad devri, fıkıh mezheplerinin oluşumunda ve gelişiminde çok önemli bir dönem olmuştur. Zira bu dönemde ilim hayatı genişlemiş, fikirler olgunlaşmıştır. Ayrıca bu dönemde mutlak ictihad hürriyeti görülmekle birlikte, görüşler istidlal edilerek açıklanmıştır.⁵ Yine bu dönemde hemen herkes, kendi görüşü hakkında taassuba düşmemiş, kendisine karşı yapılan eleştirilere hoşgö-

4. Abdulvehhâb Hallâf, *İlk Dönem İslâm Hukuku*, s. 100.

5. Osman Keskiöğlü, *Fıkıh Tarihi*, s. 95-96.

rüyle bakmış ve bu dönem, İslam tarihinde altın dönem olarak kabul edilmiştir. Aynı şekilde bu dönemde ihtilaf, fıkıh külliyyatının genişlemesine ve fakihlerin fıkhi birikimlerinin artmasına vesile olmuştur.

5. Taklit Döneminde Fıkhi İhtilaflar

Bu dönem fıkıh alanında taklit devrinin başladığı ve Müslümanların tek bir müctehide bağlı olmayı esas aldıkları dönem olmuştur. İlk dönem itibarıyla yani hicri ilk iki yüzyılda tek bir müctehide bağlı kalınmamıştır. Fakihler, ilk dönemde bağımsız icthadlarda bulunmuşlardır.¹ Ancak İmam Şâfiî, ortaya koyduğu çalışmalarla kendi hukuk ekolünü oluşturmuştur. Özellikle Şâfiî'den sonra fıkıh ilminde bölgesel farklılıklar kaybolmaya başlamış ve bunun yerini bir müctehidi ve onun usulünü takip etme anlayışı yerleşmiştir.²

Dördüncü dönem olan icthad dönemine gelindiğinde müctehid olan birçok fakih arasından dört tanesi ön plana çıkmıştır. Bu dört fakihin görüşleri takipçileri tarafından tedvin edilip imamlarının usulüne göre daha sistemli bir hukuk ekolü hâline gelmiştir. Bunlar; İmam Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî, İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'dir. Bu müctehidlerin takipçileri arasında yapılan tartışmalar neticesinde hilaf külliyyatları belli bir yekûna ulaşmıştır.³

1. Abdulazîm Şerefuddîn, *Târîhu't-Teşrîi'l-İslâmî*, s. 204.

2. Ahmed Hassan, *İslâm Hukuk Ekollerinin Doğuşu*, s. 55.

3. Muhammed Hudaî, *İslâm Hukuku Tarihi*, s. 228; Mennân Kattân, *Târîhu't-Teşrîi'l-İslâmî*, s. 369; Ekrem Buğra Ekinci, *İslâm*

Bu dönem itibarıyla mutlak icthad dönemi bitmiştir. Her mezhebin mensupları artık kendi imamlarına bağlanmışlardır. Bu durum, mutlak icthadın yerini mezhep içerisinde yapılan icthadların almasıyla sonuçlanmıştır. Mezhebe tabii olanlar, kendi imamlarını savunmak veya yüceltmek için menakıb kitapları yazma gayretine girişmişlerdir. Bunun yanında bir fakih, belirli bir mezhebin kitaplarıyla meşgul olarak o imamın tedvin etmiş olduğu hükümleri, ortaya koyduğu metot ve usulünü öğrenmeye çalışmıştır.⁴ Hatta mezhep mensupları, bağlı oldukları mezhebin görüşlerini şeriatın kendisi olarak görmeye başlamışlardır.⁵

Taklidin bu dönemde yer edinmesinin sebepleri olarak şunları söyleyebiliriz:

1. İctihad devrinde müctehid imamların yetiştirmiş oldukları talebeler, hem mezhepleşmeyi hızlandırmış hem de taklidin yaygınlaşmasına etki etmiştir. Bu talebeler, imamlarının fıkhi birikimine duydukları hayranlık neticesinde onların metot ve hükümlerini tedvin etmişlerdir. Nihayet insanlar arasında bu görüş ve hükümleri benimseyip onunla amel etmeye başlayanlar olmuş, bu da mezhepleşme ve taklit dö-

Hukuku Tarihi, s. 79.

4. Muhammed Hudaî, *İslâm Hukuku Tarihi*, s. 320.

5. Abdulazîm Şerefuddîn, *Târîhu't-Teşrîi'l-İslâmî*, s. 204.

Konuyla ilgili olarak Kerhî'nin söylediği şu söz oldukça manidardır: "Bizim ashabımızın söylediklerine ters bir ayet veya hadis görürsen bil ki o ya müevveldir ya da nesh olunmuştur." (Muhammed Hudaî, *İslâm Hukuku Tarihi*, s. 320).

neminin başlamasında önemli bir rol oynamıştır.¹

2. Hilafet makamına ehil olmayan kişilerin gelmesiyle âlimlere olan baskı artmıştır. Ancak İmam Ebû Hanîfe, İmam Mâlik gibi müctehidler şehit olma pahasına idarecilerin zulmüne ortak olmamak için kendilerine verilen vazifeyi kabul etmemişlerdir. Ancak halife ve emirlerin etrafında bulunan âlimleri ilmî tartışmalara teşvikiyle cedel kapısı açılmıştır. Daha önceki devirlerde hakkı ortaya çıkarma gayretlerinin yerini hasmı mağlup edip ilzam etme almıştır. İlk dönem itibariyle ictihadın ruhunda semavilik hâkimken daha sonra çeşitli sebeplerle nazarlar dünyevî bir keyfiyete bürünmüştür.² Öte yandan mezhebi savunma ve hasmı ilzam etme fikri, müctehid imamlar arasındaki ihtilafın araştırılıp bunlarla ilgili eserlerin yazılmasını gerektirmiştir.³

3. Kadıların verdikleri kararlarda hataya düşmeye başlamaları, onların güvenilirliklerinin ve ilmî yeterliliklerinin sorgulanmasına sebep olmuştur. Daha sonra bu durumun önüne geçmek için kadıların devletin benimsediği mezhebin görüşlerine bağlı kalması zorunluluğu getirilmiştir.⁴ Bu durum elbette bir kargaşayı önlemesinin yanında taklit ruhunun yayılmasına yardım etmiştir.

Diğer taraftan bu dönemde ictihad tamamen sönmemiştir. Mutlak ictihad

olmamakla beraber her mezhep içerisinde önemli fıkıhçılar yetişmiştir. Bunlardan bazıları yeni karşılaşılan ve hükmü olmayan meselelerde kendi mezhebinin metot ve usulüne bağlı kalarak ictihadlarda bulunmuştur. Bu müctehidlere, ashab-ı tahrir denilmiştir.⁵

Bu dönem bir bütün hâlinde incelenip sebepler irdelendiğinde aslında ictihad kapısının iradî olarak değil kendiliğinden ehil olmayan insanların yüzüne kapandığı söylenebilir.⁶ Bu dönemde taklit ruhu hâkim olduğu için mezhepler arası ihtilaflar daha keskin bir düzeye ulaşmıştır. Münazarada bulunan âlimler, kendi görüşlerini değil bağlı buldukları mezhebin görüşlerini savunmuşlardır. Bunun içinde birçok ihtilaf kitabı yazılmıştır.

Bu kitaplar içerisinde Tahâvî'nin (ö. 310) *İhtilâfu'l-Fukahâ'sı*, Taberî'nin (ö. 428) *İhtilâfu'l-Fukahâ'sı* ve Debûsî'nin *Te'sîsu'n-Nazar* adlı eserleri ihtilaf literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Debûsî'nin yazmış olduğu *Te'sîsu'n-Nazar* isimli kitap farklı bir öneme haizdir. Debûsî, eserinde ihtilafli meseleleri uzatmadan ve şerh etmeden hükmün ve fakihlerin dayandığı usulü zikretmektedir. İlk olarak hilaf ilminde bu şekilde bir usûl geliştiren kişinin Debûsî olduğu kabul edilmektedir. Her ne kadar fıkhi ihtilafları konu edinen hilaf ilminde ilk kitap telif edenler Taberî ve Tahâvî olsa da sistematik açıdan hilaf ilmini ilk defa gündeme getiren Debûsî olmuştur.⁷

1. Muhammed Hudarî, *İslâm Hukuku Tarihi*, s. 322.

2. Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, s. 166.

3. Hayreddin Karaman, *İctihad, Taklid ve Telif Üzerine Dört Risale*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2000), s. 13-14.

4. Muhammed Hudarî, *İslâm Hukuku Tarihi*, s. 323.

5. Muhammed Hudarî, *İslâm Hukuku Tarihi*, s. 325.

6. Abdulazîm Şerefuddîn, *Târîhu't-Teşrîi'l-İslâmî*, s. 205.

7. İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, (Dersaadet:

Sonuç

Fıkhi ihtilafların Hz. Peygamber'in (sas.) yaşadığı dönemden itibaren ortaya çıkmaya başladığını söyleyebiliriz. Ancak bu dönemdeki ihtilaflar, oldukça az vuku bulmuş ve genelde ihtilaf edilen konunun Allah Resulü'ne bildirilmesiyle son bulmuştur. Bu dönemde yaşanan ihtilaflar, daha sonra bir konuda farklı icthadlarda bulunmanın caiz olmasına bir delil kabul edilmiştir.

Sahabe döneminde, vahiy sona ermiş ve ortaya çıkan yeni durumlar karşısında fakih sahabeler icthadlarda bulunmaktan çekinmemişlerdir. Ancak bu dönemde sahabe, farklı memleketlere gitmeyip Medine'de ikamet ettikleri için icthada açık bir meselede kendi görüşlerini söylemenin yanında bu yeni meselenin hükmünü şura ile karara bağlamayı tercih etmişlerdir. Bu dönemde ortaya çıkan icthadlar, mezheplerin delil hiyerarşisinde kullandıkları sahabe kavlinin orta çıktığı bir dönem olmuştur. Yine sahabenin Hz. Ömer'in hilafetinden sonra farklı memleketlere dağılıp orada oluşturdukları fıkhi birikim, onlardan sonra mezheplerin oluşma sürecinde etkili olmuş ve fıkhi ihtilaflara kaynaklık etmiştir.

Tabiin dönemine baktığımızda ise bu süreçte icthad faaliyetlerinin daha da ivme kazanarak devam ettiğini, sahabe döneminde yapılan icthadların telif edilmeye çalışıldığını görürüz. Bu dönemde yapılan icthadlar ve oluşan fıkhi birikim, İslam fıkhiinin gerçek manada teşekkül etmesine vesile olmuştur. Fıkhi mezheplerinin oluşum sürecinde belki de en hararetli tartış-

maların yaşandığı re'y ve eser konuları bu dönemde tartışılmaya başlanmıştır. Bu dönemin diğer önemli bir özelliği, fıkhiin ana malzemelerinden birisi olan hadislerin derlenmesi ve farklı coğrafyalardaki rivayetlerin toplanması olmuştur. Tabiin dönemi fakihleri, kendi icthadlarını yaşamış oldukları bölgede varlığını sürdürmüş olan sahabenin görüş ve icthadlarına dayandırmışlardır.

İctihad dönemi, hukukun tedvin edilmeye ve mezheplerin teşekkül etmeye başladığı süreçtir. Hicri ikinci asrın başlarından hicri dördüncü asrın ortalarına kadar devam eden bu dönem, icthad asrı olmuştur. Bu süreçte Allah Resulü'nün (sas.) hadisleri ile sahabe ve tabiinin görüş ve icthadları, ilim merkezlerinde yaygın ve meşhur bir hâle gelmiştir. Bu birikim arttıkça bir konu hakkında pek çok icthad ortaya çıkmış ve ihtilaflar baş göstermiştir. Bu ihtilafları gidermek için şâz görüşler elenerek her bölgenin en yaygın görüşü, o bölgenin icmaı olarak kabul edilmiştir. Bu dönem fakihlerinin kendine özgü icthadları bulunsa da her fakih, kendi yaşadığı bölgenin karakteristik fıkhi sistematiğinden etkilenmiş ve bunu icthadlarına yansıtmıştır. İctihad devri, fıkhi mezheplerinin oluşumunda ve gelişiminde çok önemli bir devre olmuştur. Zira bu dönemde ilim hayatı genişlemiş, fikirler olgunlaşmıştır. Bunun yanında mutlak icthad hürriyeti bulunmuş, görüşler istidlal edilerek açıklanmış ve istinbat hususunda cesur bir hürriyet ve müsamaha bu döneme hâkim olmuştur.

İctihad dönemini takip eden taklit dönemi ise fıkhi alanında taklit dev-

Hukuk Matbaası, 1330), s. 4.

rinin başladığı, Müslümanların tek bir müctehide bağlı olmayı esas aldıkları, mutlak icthadın bittiği bir dönem olmuştur. Her mezhebin mensupları artık kendi imamlarına taassupla bağlanmışlar, bu da mutlak icthadın yarasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca icthad devrinde müctehid imamların yetiştirmiş oldukları talebeler, hem mezhepleşmeyi hızlandırmış hem de taklidin yaygınlaşmasına etki etmiştir. Öte yandan bu dönemde kadıların verdikleri kararlarda hataya düşmeye başlamaları, onların güvenilirliklerinin ve ilmi yeterliliklerinin sorgulanmasına sebebiyet vermiştir. Daha sonra bu durumun önüne geçmek için kadıların devletin benimsediği mezhebin görüşlerine bağlı kalması zorunluluğu getirilmiştir.

Abstract

Historical Development of Ikhtilafs in the Islamic Jurisprudence

Ikhtilaf (i.e. dispute) refers to a difference of opinion between contemporaries. In Islamic Jurisprudence (Fiqh), it is the dispute of jurists on some judicial matters which essentially need some intellectual efforts to be solved. The first examples of judicial ikhtilaf can be seen in the Prophet Muhammad's life-time even though it was rare. After him, the number of ikhtilaf has gradually increased. After the four Sunni schools (madhhabs) well established these kind of ikhtilafs have gone so forth. My aim, in this article, is to show the development of ikhtilaf during the course of judicial history and carefully determine its contribution to the Islamic Jurisprudence.

Keywords: Islamic Jurisprudence, Ikhtilâf, Historical Development.

Kaynakça

- Abdülhadi, Ebû Serî' Muhammed, *İhtilâfu's-Sahâbe Esbâbuhû ve Âsâruhû*, Kahire: Mektebetü Madbuli, ts.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Istîlâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhî, *Kitâbu'l-Harâc*, Kahire: Matbaatu's-Selefiyye, 1382.
- Ekinci, Ekrem Buğra, *İslâm Hukuku Tarihi*, İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2006.
- el-Gaznevî, Cemâleddîn Muhammed b. Ahmed, *Usûlu'd-Dîn*, 1. Basım, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1998.
- el-Hafîf, Alî, *Esbâbu İhtilâfi'l-Fukahâ*, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1996.
- Hallâf, Abdulvehhâb, *İlk Dönem İslâm Hukuku Yasama, Yargı ve Yürütme*, çeviren: Abdülhadi Timurtaş, İstanbul: Pınar Yayınları, 2006.
- Hassan, Ahmed, *İslâm Hukuk Ekollerinin Doğuşu*, çeviren: Ali Hakan Çavuşoğlu-Hüseyin Esen, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
- el-Hinn, Mustafâ Saîd, *Eseru'l-İhtilâf fi'l-Kavâidi'l-Usûliyye fi İhtilâfi'l-Fukahâ*, 7. Basım, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2006.
- Hudarî, *İslâm Hukuku Tarihi*, çeviren: Haydar Hatipoğlu, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1974.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed el-Hadramî, *Mukaddime*, tahkik: Abdusselâm eş-Şeddâdî, Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1984.
- İbn Kayyim, Muhammed b. Ebû Bekir el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkîin an Rabbi'l-Âlemîn*, tahkik: Tâhâ

- Abdurraûf Sa'd, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1973.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, Dersaadet: Hukuk Matbaası, 1330.
- Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
- _____, *İctihad, Taklid ve Telif Üzerine Dört Risale*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- _____, *İslâm Hukukunda İctihad*, İstanbul: İFAV, 1996.
- Kattân, Mennân, *Târîhu't-Teşrî'l-İslâmî*, Kahire: Mektebetu Vehbe, 2001.
- Keskioğlu, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1999.
- Kılıç, Yusuf, *İslâm Fıkıh Mezheplerinin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler*, İstanbul: Alkan Matbaası, 1997.
- 132 el-Muhammady, Abd. Halim, "Development of İkhtilâf Literature", *İslamiyyat*, Bengi: 1981.
- Özen, Şükrü, "İlm-i Hilâf Yahut Fukahâ Metoduna göre Cedel Hakkında Klasik Bir Metin: Menşeu'n-Nazar", *Makâlât*, 1999/2.
- Schacht, Joseph, "İkhtilâf", *The Encyclopedia of İslâm (New Edition)*, Leiden 1971, Vol. III.
- eş-Şâtıbî, İbrâhîm b. Mûsâ, *el-İ'tisâm*, tahkik: Suleym b. İd el-Hilâlî, 1. Basım, Suud: Dâru İbn-i Affân, 1992.
- Şerefuddîn, Abdulazîm, *Târîhu't-Teşrî'l-İslâmî ve Ahkâmu'l-Mulkiyye ve's-Şuf'a ve'l-Akd*, Bingazi: Câmîatu Karayunus, 1989.
- Tavîle, Abdusselâm, *Eseru'l-Luğa fî İhtilâfi'l-Muctehidîn*, Beyrut: Dâru's-Selâm, 2000.
- Tehânevî, Muhammed b. A'lâ b. Alî el-Fârukî el-Hanefî, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-Funûn ve'l-Ulûm*, İslamabad: Mukta-dera Kavmi Zebân, 1991.
- Zeydân, Abdulkerîm, *Mecmuatu Buhûsi'l-Fıkhiyye*, Beyrut: Mektebetu'l-Kudus, 1986.